

Віктор ГОРОБЕЦЬ

доктор історичних наук, професор,

завідувач сектору соціальної історії

Інституту історії України НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3755-4181>

e-mail: victor_gor@ukr.net

Микола ЛИТВИН

доктор історичних наук, професор,

завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1010-2329>

e-mail: lytvynmr@gmail.com

ЯК ДЕПОЛІТИЗУВАТИ ІСТОРІЮ? ДОСВІД ПЕРШОГО ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНГРЕСУ ІСТОРИКІВ

Проаналізовано виклики сучасної історіографії українсько-польських міждержавних і міжнаціональних відносин, зокрема за матеріалами першого Польсько-українського конгресу істориків, який відбувся у Баранові-Сандомирському (Республіка Польща) 6–8 травня 2026 р. Матеріали конгресу засвідчили готовність частини науковців до обговорення минулого Польщі та України в дусі діалогу та порозуміння, без уникання складних тем у міжнаціональних взаєминах; висловлено переконання, що розвиток добросусідських польсько-українських міждержавних відносин потребує активізації академічних досліджень історії Польщі та України, зокрема розширення джерельної бази та системного опрацювання наявних прогалин у тематичних працях, а також ініціювання спільних проєктів. Підкреслено, що продуктивним дискусіям про тисячолітнє минуле сприятиме узгодження теоретико-методологічних підходів, оцінювання історії на основі спільних етичних норм, а також уникнення термінології, що порушує фахові стандарти професійних істориків. Важливо також враховувати у подальших історичних дослідженнях здобутки інших соціогуманітарних наук. Перспективи подальших досліджень. Ґрунтовно проаналізувати питання, пов'язані з найбільш болючими сторінками минулого обох народів, які залишаються джерелом сильних суспільних емоцій та використовуються імперською політикою Росії для підживлення недовіри між народами. Необхідно пам'ятати про спільні сторінки минулого, що позначені співпрацею і солідарністю у багатьох вимірах унікальної політичної культури, спадкоємцями котрої є обидва сусідні народи. Важливо продовжити і започаткувати спільні історіографічні та археографічні проєкти.

Ключові слова: Україна, Польща, Росія, історія, історіографія, археографія, термінологія, культурна пам'ять, історична політика, війна.

Історія, як відомо, формує не лише мислення про минуле і сьогодення, а й зміцнює національну ідентичність; історичний досвід допомагає об'єднувати суспільство навколо спільних цінностей або ж навпаки продукувати ворожнечу. В умовах широкомасштабної російської агресії проти України, коли добросусідські

польсько-українські відносини виступають важливим гарантом безпеки не лише для України та Польщі, а й для цілої Європи, рефлексії над проблематикою спільного минулого нерідко виступають серйозним дезінтегруючим фактором, провокують недовіру, образи та історичні спекуляції. І якщо для українського суспільства в умовах геноцидної війни РФ проти України тематика історичних взаємин зі своїм західним сусідом помітно набуває дедалі позитивніші конотації, то для частини польського суспільства вона є вельми дражливою з негативним відтінком (Зазуляк, 2025, с. 15–54). Але, що важливіше, при цьому частина правого польського політикуму і влади, інструменталізуючи історію та перетворюючи її на політичний інструмент, активно використовує травматичну історичну пам'ять для здобуття сумнівних політичних дивідендів у ході різних виборчих кампаній, підважуючи тим самим перспективи польсько-української міждержавної співпраці на майбутнє.

Усвідомлюючи обопільну шкоду від ігнорування, а тим паче спекуляцій на тему історичної пам'яті, українські й польські інтелектуали час від часу вдаються до активних спроб зняти штучно створену напругу, перенісши процес обговорення проблеми з поля політичного дискурсу до академічного, аби максимально притлумити надмірне емоційне навантаження, заступивши його фаховим продуктивним діалогом істориків обох країн. Нагадаємо, що вказані проблеми неодноразово ставали об'єктом польсько-українських дискусій на різних наукових форумах, зокрема в Польщі та Україні. Фахові діалоги українських і польських істориків започатковано ще в добу Австро-Угорщини, імперської Росії, міжвоєнної Польщі. Зокрема, у заходах Історичного товариства у Львові (ств. 1886 р., від 1924 р. – Польське історичне товариство) брали участь українські вчені Михайло Грушевський, Мирон Кордуба, Кирило Студинський, Юліан Целевич та ін. Водночас з історично-філософською секцією Наукового товариства імені Шевченка у Львові співпрацювали поляки Освальд Бальцер, Людвіг Фінкель, Людвіг Кубаля. Важливими майданчиками для наукового діалогу служили міжнародні конгреси істориків, наприклад у Варшаві (1933 р., делегати Микола Чубатий, Йосафат Скрутень, Роман Зубик, Іларіон Свенціцький, Мирон Кордуба, Дмитро Дорошенко, Вадим Щербаківський), у Цюріху (1938 р., Мирон Кордуба). Польські та українські вчені також презентували свої напрацювання на заходах Федерації історичних товариств Східної Європи (ств. 1927 р.), зокрема її конференціях у Варшаві (1927 р., М. Кордуба), Празі (1932 р., М. Кордуба), Цюріху (1938 р., М. Кордуба, Євген Перфецький). У полі найгостріших питань цих зібрань традиційно залишалися польсько-російсько-українські відносини впродовж століть (Булик, 2020, с. 21; Чебан, 2017, с. 72–89).

Недавні з'їзди істориків Польщі (Люблін, 2019 р.; Білосток, 2024 р.) продемонстрували поворот науковців сусідніх країн до ширшого трактування польсько-українського минулого як процесів взаємодії, взаємовпливів різних ідей і культур, які інколи нагадували конфліктний характер. Вони також засвідчили, що історія не лише формує ідентичність і культурну пам'ять народів, але стає елементом політичної боротьби. Це, зокрема, підтвердили дискусії на останньому з'їзді в Білостоку, що присвячувався 85-й річниці радянської окупації Польщі (Горобець, Дроздовський, 2024, с. 286–290). Важливими апробаційними майданчиками стали

також міжнародні заходи: конференція «Польща–Україна: історична спадщина та суспільна свідомість» (Кам'янець-Подільський, 1992), семінари «Україна – Польща: важкі питання» (1994–2008), які проводилися по чергово в обох країнах (Варшава, Торунь, Луцьк, Львів) під тиском громадськості за ініціативою Світового союзу вояків Армії Крайової і Об'єднання українців у Польщі, сприяння Польсько-української історичної комісії НАН України і ПАН, окремих університетів, насамперед Волинського національного університету імені Лесі Українки (Литвин, 2011, с. 5–12). Актуальні проблеми спільної історії та міжнародних відносин порушувалися на щорічних міжнародних Яремчанських наукових зустрічах. Незважаючи на владну політизацію історії, вказані міжнародні майданчики поступово зближували погляди науковців, а причини і наслідки протистоянь, насамперед новітньої доби, набували все більше реальних обрисів.

Готовність до обговорення минулого Польщі та України в дусі діалогу та розуміння продемонстрував перший Польсько-Український конгрес істориків 6–8 травня 2026 р. у замку в Баранові-Сандомирському (Республіка Польща), у роботі якого взяли участь провідні історики установ Національної академії наук України, Польської академії наук, закладів вищої освіти України (Київ, Львів, Луцьк, Ніжин) та Польщі (Варшава, Краків, Люблін, Торунь), архівісти обох країн, а також дипломати, державні й громадські діячі, молоді педагоги.

Конгрес організували Центр діалогу імені Юліуша Мерошевського (Варшава) – самоврядна державна організація, створена спеціальним законом Сейму Республіки Польща з метою посилення діалогу між поляками та народами Східної Європи та Український інститут національної пам'яті. Ініціатива проведення Конгресу постала як відповідь на пропозиції від наукових, інтелектуальних, політичних та дипломатичних кіл України та Польщі стосовно суттєвого посилення діалогу фахівців-істориків з приводу всього розмаїття проблем минулого українсько-польських відносин, у тому числі й щодо найболючіших їхніх сторінок.

Зауважимо, що спільнота польських істориків має унікальний досвід організації масштабних велелюдних наукових зібрань. Для розуміння масштабів наукового форуму зауважимо, що на вже згаданому перед цим ХХІ Загальному з'їзді польських істориків у Білостоці восени 2024 р. було виголошено 200 доповідей (Горобець, Дроздовський, 2024, с. 286–290). Відповідно, й напружена підготовка до таких форумів триває впродовж багатьох років, а їхні результати стають не лише помітним явищем у житті власне самої професійної корпорації, провокуючи фахові дискусії та формуючи нові дослідницькі напрями й історіографічні концепти, а і справляючи значний вплив на суспільну думку та політичні процеси. Реалії воєнної пори змушують значно інтенсифікувати підготовчі процедури. Тож цього разу перше засідання Організаційного комітету форуму у складі Лукаша Адамського, Олександра Алфьорова, Яна-Яцека Бруського, Мирослава Волощука, Ієроніма Іралі, Павела Коваля, Іжегожа Мотики, Мар'яна Мудрого, Анджея Новака, Олексія Сокирка та Наталі Старченко відбулося менш ніж за пів року – лише 15 листопада 2025 року. Потужний імпульс до організації Конгресу надали результати візиту Володимира Зеленського до Варшави та зустріч з президентом Республіки Польщі, істориком Каролем Навроцьким у грудні 2025 р., коли у складі офіцій-

них делегацій були присутні керівники інститутів національної пам'яті України і Польщі Олександр Алфьоров і Кароль Полейовський. Тим не менш, попри обмежений часовий ресурс, організатори Конгресу задекларували амбітну мету – зібрати провідних польських та українських дослідників (загалом по пів сотні осіб з української та польської сторін), щоб спільно інтелектуально і чесно оцінити стан національних історіографій у висвітленні «важких питань» спільної минувшини та обговорити роль істориків у польському та українському суспільствах, зокрема в контексті зміцнення партнерських взаємин обох країн. Власне, задум полягав у створенні повноформатного простору для фахової розмови провідних українських і польських істориків, що досліджують різні історичні епохи й представляють окремі науково-освітні установи, аби в межах цього діалогу обговорити стан сучасної історіографії, наявні інформаційно-тематичні прогалини у студіях й інтерпретаційні розбіжності, можливі нові методологічні підходи й адекватність уживаної термінології, аби на цій підставі визначити бажані напрями подальших досліджень. Особливий наголос робився на аналізі тих розбіжностей у тлумаченні минулого, які й досі ускладнюють взаємне порозуміння, насамперед оцінці військово-політичних конфронтацій часів Другої світової війни. У суспільно-політичній площині Конгрес дав виразний сигнал громадській думці та владі обох держав про те, що історичний діалог не лише триває, але й інтенсифікується, і таким чином, бодай частково протидіяти наростанню емоцій на ґрунті новітньої історії у польському та українському суспільствах.

Відкрив Конгрес заступник Міністра культури та національної спадщини Польщі Марек Кравчик, ствердивши, що історичний діалог має зосереджуватися на цінностях, які допомагатимуть народам зрозуміти минуле та відповідально про нього говорити. Натомість заступник Міністра закордонних справ України Олександр Міщенко наголосив: добросовісна історична рефлексія має бути вільною від пропаганди, умовою чесного опису минулого та зменшення суспільно-політичного напруження. Директор Центру діалогу ім. Ю. Мєрошевського Ернест Вичишкевич підкреслив: пам'ять вимагає чесності, точності та готовності до осмислення складних тем, складного образу минулого, що охоплює як конфлікти, так і досвід співпраці. У привітанні Голова Українського інституту національної пам'яті Олександр Алфьоров зауважив, що захід не повинен розв'язати всіх суперечок, а насамперед з'ясувати стан досліджень – прогалин у знаннях, методологічних розбіжностях та сфер, що потребують подальшої експертної роботи.

У рамках Конгресу організовано дев'ять великих дискусійних панелей: шість – хронологічних, присвячених окремим історичним епохам, та три – тематичні, що охоплюють наукову термінологію, правно-політичні оцінки, а також взаємини між академічною історією, змістом шкільних підручників і політикою пам'яті. Формат Конгресу не передбачав традиційних доповідей, натомість пріоритет надавався інтенсивним дискусіям його учасників, у ході яких увага зверталась на дотеперішні інтерпретаційні напрями, окреслення дослідницьких прогалин, а також містились пропозиції бажаних напрямів майбутніх досліджень. Кожну дискусійну панель відкривали два вступні виступи (з польського та українського боку) і два коментарі, після чого до розмови долучалось ширше коло учасників.

За задумом організаторів загальну тональність атмосфери спільного пошуку зрозумілої обом сторони мови історичного діалогу мала задати присвячена саме процесу узгодження понятійного апарату перша сесія – «Дати речам належну назву. Про термінологію». Дискусію на ній модерував Лукаш Камінський (Національний інститут ім. Оссолінських, колишній директор Інституту національної пам'яті Польщі), а відкрив обговорення концептуальний виступ Наталі Старченко (Інститут археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України), яка запропонувала передовсім зосередитись на методології проблеми «надання поняттям властивого значення». Зокрема, історикиня зауважила, що «поняття» і реальність перебувають у складному зв'язку; поняття зазвичай більші від слів, з допомогою яких вони описуються; ці слова багатозначні й нюансовані. Окреслюючи поняття, дослідник здійснює переклад, де мова непрозора, а поняття часто – сфера неперекладності. Ускладнює цей процес той факт, що йдеться про спробу інтерпретації давніх понять на сучасну мову за посередництвом третього актора – джерела, яке може містити низку «недовизначеностей» і саме потребує складних інтерпретацій. А там, де є конкуренція великих наративів, поняття – це сфера жорсткої війни за символічне домінування. Відтак історикиня закликала польських колег не трактувати українські спроби сформувані національний великий наратив як небезпечну націоналізацію історії (варто сприймати це як важливий і, на жаль, запізнілий крок щодо деколонізації) та не протиставляти громадянський націоналізм етнічному, де перший трактується як зразковий, а другий – як підозрілий і небезпечний, та дати можливість іншому вибудовувати свою історію пам'яті, засновану на розумінні спільного коріння наших культур. Крім того, Наталія Старченко, посилаючись на свою монографію «Українські світи Речі Посполитої. Історії про історію» (Старченко, 2021), добре відому й польському читачеві завдяки перевиданню в польському перекладі, закликала не зводити Річ Посполиту винятково до національної польської держави, а розглядати як багатоетнічний, багатомовний і багатоконфесійний політичний простір, наголошуючи на множинності давніх ідентичностей і потребу бачити в цій історії також руський досвід (Starczenko, 2024). Історикиня також запропонувала розвести поняття «державотворення» і «націєтворення» на дві окремі дослідницькі теми, що є надзвичайно важливим для сучасної української історіографії. Насамкінець оптимістично констатувавши, що у ранньомодерників немає суттєвих розходжень у позиціях і немає поділу на дві виразні сторони діалогу – польську та українську, а є радше група істориків, які в дискусіях прагнуть максимально наблизитися до розуміння минулого, працюючи на спільній платформі, попри різний історіографічний досвід.

Значно менше оптимізму прозвучало у виступі заступника голови Інституту національної пам'яті Польщі Кароля Полейовського. У вступі дискусант зауважив, що як Україна, так і Польща мають повне право творити власні історичні міфології, а завдання актуальної дискусії окреслив як спробу встановити певні спільні речі, які не будуть нас різнити, а навпаки об'єднувати. І впродовж ХХ ст. можна знайти чимало таких сторінок, скажімо, 1920 рік і спільну боротьбу польського й українського війська проти більшовицької Росії. Але свій виступ заступник голови Інституту національної пам'яті Польщі сфокусував винятково на найскладні-

шій сторінці українсько-польських відносин – злочинах на Волині 1943 р., які, на думку більшості польських істориків і згідно з постановою Сейму 2016 р., «мали характер геноциду, вчиненого українськими націоналістами над польським цивільним населенням». Тому дискусіант звернув увагу, що в українській історіографії й історичній пам'яті ці події не трактуються об'єктивно, натомість як «Волинська трагедія», «українсько-польський конфлікт» чи «селянський бунт». Водночас він зауважив намагання української сторони, зокрема Українського інституту національної пам'яті, анонімізувати винуватців трагічних подій та не визнавати Українську Повстанську Армію ініціатором і виконавцем вбивств польського цивільного населення. Тож, на думку Кароля Полейовського, порозуміння в питаннях організації подальших пошуків та ексгумацій жертв є найкращим шляхом польсько-українського історичного примирення. І якщо Україна і Польща зможуть реалізувати цей процес і належним християнським чином пошанувати пам'ять жертв, то тим самим вони виб'ють з рук Москви головний аргумент, яким вона нацьковує один народ проти другого.

Лукаш Адамський (Центр Мєрошевського) зазначив, що поняття не можуть бути лише зручною корекцією сучасної чутливості, а мають перевірятися щодо джерел, мови епохи та змінних значень. Тож завдання академічних істориків полягає в тому, аби сепарувати академічний історичний діалог від понять, які є некоректними і спекулятивними. Історичні поняття мають бути зрозумілими не лише українським і польським дослідникам, але їхнім колегам з третіх країн, і без додаткового словника чи коментаря. Поняття також не мають бути виявом історичного презентизму, тобто застосування категорій, які є невластиві історичній добі, яку вони описують. І вони не мають також бути елементами теологізму, підлаштовуючи минуле під потреби сьогодення. Й у такому ключі дискусіант звернув увагу на використання навіть таких базових понять, як «Україна» і «Польща», які в різні епохи позначали різні сутності. Не говорячи вже про такі поняття, як «Східна Малопольща», «Закерзоння» чи «креси», які до сих пір несуть на собі виразний політичний карб.

У цьому ж дусі говорив також Мацей Яновський (Інститут історії ПАН), нагадуючи, що історичні категорії можуть бути корисними для дослідження, але потребують чіткого обґрунтування. Олександр Зайцев (Український католицький університет) підтримав потребу перегляду усталених наративів, водночас застерігаючи від створення образу давньої Речі Посполитої як безконфліктного простору. А ще ствердив необхідність вживання оціночного терміна «злочин» щодо подій Другої світової війни як до українців (відділів УПА – Бандери), так і поляків (підрозділів Армії Крайової), які долучилися до вбивств цивільного населення на Волині.

Павел Жмудський (Варшавський університет), Тетяна Гошко (Український католицький університет), Ієронім Граля (Варшавський університет) та Мирослав Волошук (Карпатський національний університет імені Василя Стефаника) на сесії «Русини і поляки Х–ХVI ст.», яку модерував Олександр Алфьоров, а коментували Віталій Михайловський (Київський столичний університет імені Бориса Грінченка) і Віталій Нагірний (Ягеллонський університет, випускник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника), розглянули інституційний вимір

взаємин середньовічної Русі та Польщі, актуалізували місця спільної історичної пам'яті – особи, події та явища, пов'язані з історією польсько-руських відносин у Середньовіччі. Дослідники зосередилися на взаємному проникненні двох світів через династичні контакти, шлюби, військові походи, міграції еліт, спільні культурні коди та місця пам'яті. Наголошували, що шість століть польсько-руських відносин неможливо описати як статичну систему, а спроба замкнути цю історію в категоріях сучасних націй призводить до спрощень та анахронізмів. Зокрема, Т. Гошко підкреслила тісну переплетеність польської та української історій в добу Середньовіччя, а також застерегла від перенесення сучасних категорій на досвід минулого. Ієронім Граля звертав увагу на спадщину Рюриковичів як важливий елемент польської політичної та символічної історії. М. Волощук оцінив масштаби та показав особливості династичних, військових і міграційних контактів між землями П'ястів і Русі. Натомість Віталій Михайловський та В. Нагірний у коментарях до виступів диспутантів зосередилися на проблемі популяризації знань, наголошуючи, що історія Середньовіччя потребує мови, яка була б доступною, але водночас стійкою до спрощень.

Проблема пошуку місця Люблінської унії 1569 р. в історії Польщі та України, і місця України в Речі Посполитій стала центральною на третій секції – «Землі Русі-України у Речі Посполитій Корони Польської та Великого князівства Литовського». На початку дискусії її модератор Віктор Горобець (Інститут історії України НАН України) запропонував обговорити правову та політичну оцінку приєднання руських земель до Корони передовсім у контексті суб'єктності Русі в цьому процесі, зокрема, давши відповідь на питання, з приводу якого у сучасному історичному дискурсі в Україні немає єдності: наскільки справедливим є твердження, що волиняни цілком самостійно розпорядилися своєю долею 1569 р.? Як варто інтерпретувати відсутність згадок про «Русь» у реституційних привілеях, виданих королем для трьох українських воєводств? Хрестоматійною є промова князя Костянтина Вишневецького на Сеймі в Любліні 1569 р.: «...Ми народ такий поштивий, що жодному народові не поступимося» (Дневник, 1896, с. 381), але якою мірою промову князя можна інтерпретувати як прояв національного (в його ранньомодерній формації) самоусвідомлення руської еліти? Чи була це основа нової руської ідентичності (Старченко, 2025, с. 195–201). Чи її все ж варто сприймати як таку собі імпліцитну полеміку з польськими історичними претензіями на Русь, «завойовану ще Болеславом Хоробрим захопленням Києва 1018 р.», про що в часи Люблінського сейму польська шляхта, до слова, добре знала з вельми популярної історичної роботи Мартіна Кромера й до чого активно апелювала? І таким чином, апеляція волинської аристократії до стародавніх привілеїв і прав руської шляхти – це що: прояв нової суб'єктності чи все ж лише реакція на історичні претензії на Русь (Зазуляк, 2025, с. 24).

Томаш Кемпа (Університет Миколая Коперника в Торуні) найперше звернув увагу на те, що поєднує нині польську та українську історіографію, зауваживши на прикладі середовища ранньомодерників вельми помітне зближення за останні десятиліття дослідницьких підходів, концептів і понятійного апарату. І на сьогодні вже не існує не лише фундаментальних, але й великих помітних відмінностей у

трактуванні історії Речі Посполитої другої половини XVI–XVII ст. між польською та українською історіографією. І така ситуація стала можливою завдяки саме розвинутому діалогу польських й українських дослідників, участь у конференціях і спільних наукових проєктах.

Історію Люблінського сейму 1569 р. та всього, що з ним пов'язане, вчений запропонував розглядати як зразкову модель для відпрацювання вмінь описати історичну дійсність об'єктивним чином, дивлячись на неї не з точки зору інтересів однієї сторони, але також і другої, а часом і третьої чи четвертої сторони. І саме такий підхід дозволяє максимально наблизитися до істини та уникнути історіографічних різночитань. При цьому історик наголосив на необхідності обговорити питання використання в історичних працях термінів, які властиві досліджуваній добі й відображені в історичних пам'ятках, та тих, які належать до категоріального апарату сучасної історіографії, звернувши увагу на цілий ряд казусів і різночитань, які виникають у разі некритичного послугування поняттями.

Щодо означення держави, яка постала після Люблінської унії 1569 р., то, на думку вченого, найбільш адекватно відображає її сутність термін «Річ Посполита багатьох народів», який опосередковано вказує на характер цієї держави як толерантної, в якій представники різних націй, конфесій та релігій живуть разом або пліч-о-пліч у мирних стосунках. Золоті часи релігійної толерантності завершуються запровадженням Брестської унії та подальшим розвитком Контрреформації в останнє десятиліття XVI ст., коли утисків зазнають найперше протестантські громади, але також, хоч і рідше, православні й іудейські. Ведучи мову про контраверсії процесу полонізації руської еліти, професор Кемпа задекларував декілька принципових положень. За його спостереженнями, полонізація руських еліт розпочалася не 1569 р., а набагато раніше, і підписання Люблінської унії, ймовірно, лише її дещо прискорило. При цьому, на його переконання, прийняття польської мови не означало одразу набуття польської ідентичності, але це, безсумнівно, було кроком у цьому напрямку. До того ж процеси полонізації не були рухом, контрольованим зверху, а радше спонтанним явищем, що виникло як наслідок поточних політичних, економічних та соціальних процесів.

Ігор Тесленко (Національний університет «Києво-Могилянська академія») звернув увагу на той факт, що, хоч націоналізм як політична ідеологія пов'язується із кінцем XVIII і XIX ст., його культурні витоки сягають значно раніших часів. Зокрема, вже в ранньомодерну добу уявлення про «націю» існувало у середовищі освічених і привілейованих верств – шляхти та інтелектуалів, які виступали головними носіями й творцями цих ідей. В основі цих уявлень лежали мовні, конфесійні та політичні особливості, а також колективна пам'ять. Ключову роль у їх трансляції відігравали друковані тексти – памфлети, поезія, хроніки, трактати, мапи, які поширювали образи «батьківщини» і «народу». А перша зафіксована усна декларація, що свідчила про його існування, прозвучала на Люблінському сеймі – тому самому, на якому було ухвалено рішення про створення Речі Посполитої. Історик також наголосив на актуальності перегляду традиційного погляду на Люблінську унію, що сформувався ще в XIX ст. – у добу інтелектуального суперництва за руські землі, які конкуруючі інтелектуальні середовища сприймали як «свій» простір:

тодішні польські автори (такий підхід і досі трапляється в польській науковій і науково-популярній літературі) розглядають ці території в колоніальному ключі як власні «креси», стверджуючи, що унія принесла їм економічний добробут і «цивілізувала» місцеве населення через поширення католицької віри, польської мови та високої культури; у відповідь українські історики наголошували, що ці процеси означали уярмлення і поступову денаціоналізацію русинів-українців.

Анджей Гіль (Люблінський католицький університет імені Івана Павла II) свій виступ розпочав з тези, що не існує національних історіографій, а існують лише окремі концепції представлення історичних подій. Зрілість історичної спільноти якраз і проявляється у спроможності виходити за межі національних історіографій, щоправда, відразу ж уточнивши, що проблема Волині в часах Другої світової війни та по її завершенні все ж не вписується в цю глобальну модель. Ведучи ж мову про Люблінський сейм 1569 р. і Річ Посполиту, історик констатував: під час дослідження цих історичних проблем дослідники мають брати до уваги не лише польську та литовську сторони, але й руську. Русь справді існувала, не лише як ідея, а й як структура: вона мала свої інституції, свою адміністрацію та свою пам'ять. Важливе місце у збереженні суб'єктності Русі, на думку люблінського медієвіста, відігравала Православна церква й уявлення про Київ, який здавна був осідком православного митрополита, як «святе місце», навіть у часи, коли кафедра митрополита київського перебувала вже деінде. І пізніше, вже в часи гетьмана Богдана Хмельницького та його наступників, на ґрунті поширення такого уявлення постає ідея творення конфесійної держави, де єдиною конфесією проголошувалося православ'я.

Натомість Олексій Сокирко (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) присвятив свій виступ проблемі закорінення Гетьманщини в державних і соціокультурних традиціях Речі Посполитої – проблемі, яка ще донедавна була абсолютно ігнорована в українській історіографії, але останнім часом дебатується дедалі ширше (Горобець, 2024, с. 551–575; Horobets, 2025, s. 177–234; Sokirko, 2018, s. 65–84). Передовсім історик звернув увагу на спільну для Гетьманщини та Речі Посполитої «учасницьку» політична модель (*participatory governance*), побудовану не лише на вертикальних ієрархіях політичного впливу, але й на горизонтальному розподілі влади. Головними ж елементами річпосполитського спадку, на його думку, були військові інститути Гетьманщини, з яких власне стартувала розбудова решти структур козацької політії – політичних, адміністративних, судових та ін. Вона складалася зі станового козацького ополчення, постійного найманого війська та корпусу артилерії. Ця модель армії із незначними змінами діяла в Козацькому Гетьманаті принаймні до першої чверті XVIII ст. Інші складники річпосполитського спадку в Гетьманщині – міське самоврядування, організація доменіального господарства, зрештою церковні структури Київської православної митрополії. При цьому київський історик зауважив: всі ці острівці старої Речі Посполитої мали у своєму активі не лише організаційні моделі (внутрішній адміністративний устрій, ієрархії), але і систему права, що у випадку магдебурзьких міст і церковних парафій не зазнала суттєвих змін до середини XVIII ст. і доволі виразною є й роль річпосполитської спадщини у формуванні правової культу-

ри Гетьманщини. Роботу секції завершила змістовна дискусія, яку започаткував Максим Яременко (Національний університет «Києво-Могилянська академія»), звернувши увагу на те, як Берестейська церковна унія 1596 р. та полеміка навколо питань конфесійних стимулювала процеси формування руської ідентичності. Тему впливу релігійного чинника на формування ранньомодерних ідентичностей продовжив Леонід Тимошенко (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка), зауваживши, що в контексті проблематики Берестейського унійного собору 1596 р. важливішим є не стільки питання «кризи православ'я», скільки існування/неіснування в переддень його проведення релігійного гніту щодо православних. У дискусії взяли участь також Лариса Довга (Національний університет «Києво-Могилянська академія»), Володимир Пришляк (Волинський національний університет ім. Лесі Українки), Віталій Михайловський, Маргарита Стафійчук, Дмитро Опанасенко.

Під час секції «Довге XIX століття – взаємні джерела натхнення і суперництво національних проєктів» (модератор Анджей Коритко, Вармінсько-Мазурський університет) знані дослідники зосередилися на таких питаннях: національна ідентичність і соціальні структури: шляхта, селянство та інтелігенція у контексті польсько-українських міжнаціональних відносин XIX ст.; міфи, символи та історична пам'ять у процесі формування націй: польський та український досвід XIX ст.; політичні стратегії українців і поляків у XIX ст.: між автономією та незалежністю. Доповідачі сформували загальний образ польсько-українських відносин цього періоду, зосередившись на ключових етапах і проблемах. Станіслав Стемпень (Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі) звернув увагу на те, що панівний галицькоцентричний підхід до аналізу польсько-українських відносин у XIX ст. обмежує їх ширше суспільне бачення. Остап Середа (Український католицький університет) трактує суть націотворчих процесів XIX ст. як взаємне перетворення народів-сусідів і зосередився на подіях початку 1860 рр. (Січневе повстання 1863 р., Валуєвський циркуляр і початок конституційних реформ у Габсбурзькій монархії) як переломних для польсько-українських міжнаціональних взаємин. Адам Сьвонтек (Ягеллонський університет) наголосив на нерівномірності розвитку польського (намагався відродити власну національну державність) та українського (відстоював право на самобутність) національних рухів; звернув увагу на гібридні ідентичності та змішані шлюби і вказав на потребу розмежовувати політичну риторику й дії органів влади. Мар'ян Мудрий (Львівський національний університет ім. І. Франка) відзначив, що формально українці й поляки у XIX ст. перебували в однаковому становищі бездержавних народів, що робило їх природними союзниками, однак досягти суспільно-політичного порозуміння не вдавалося. На думку львівського історика, соціальні та національні аспекти у формуванні польсько-українських відносин «довгого» XIX ст. були тісно пов'язані, а описувати ці відносини потрібно з урахуванням як раціональних, так і емоційних мотивів. Натомість Олена Аркуша (Центр дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) звернула увагу на потребу ґрунтовного вивчення останнього двадцятиліття напередодні Першої світової війни, коли український і польський національні рухи актуалізували про-

блему власної державності і заговорили мовою політичної боротьби, яка за посередництвом преси йшла до масового читача. Дослідниця слушно зауважила: польсько-українські політичні угоди були короткочасними, попри те, що обидві сторони усвідомлювали їх необхідність, а основним питанням суперечок ставала лінія майбутнього кордону. Геннадій Корольов (Центр Мєрошевського, випускник аспірантури Інституту історії України НАН України) наголосив на потребі враховувати вплив на українсько-польські відносини імперських чинників.

Під час жвавої дискусії було поставлено ще кілька важливих питань. О. Зайцев (Український католицький університет) сформулював основну проблему польсько-українських відносин у XIX ст. як неможливість погодити ідеальні образи вітчизн, передусім територіально. О. Сокирко звернув увагу на перспективи застосування мікроісторії. М. Яновський (Інститут історії ім. Т. Мантоффля ПАН) наголосив на суттєвій прогалині в національних історіографіях, яка не дає відповіді на питання, як і чому протягом першої половини XIX ст. українці з рівноправного в Речі Посполитій народу перетворилися на спільноту, змушену доводити своє право на національне існування. Учасники дискусії порушували також питання про національні міфи, зокрема річпосполитський, козацький, «Східних кресів», перетворення історичного простору з увиразненням національної історії, культурну й економічну взаємодію двох народів. Загальний висновок дискусії полягав у визнанні тісного взаємозв'язку українців і поляків на етапі модерного націотворення, потребі подальшого вивчення імперських впливів, розширення досліджень за межі політичної історії та взаємного врахування у працях польських і українських істориків напрацювань історіографії, зокрема через переклади досліджень і базових джерел.

На п'ятій секції «Польща – Україна. Конфлікти, співпраця та національна політика у Східній Європі (1917–1939)» обговорено польський вимір Української революції 1917–1921 рр., політику польської влади щодо українців у Галичині та на Волині в міжвоєнний період, а також національну політику радянсько-російського тоталітарного режиму в Україні. Микола Литвин (Центр дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) проаналізував особливості українсько-польських міждержавних і міжнаціональних відносин під час відродження новітніх національних держав. Особливу увагу приділив складним сюжетам минулого: військовій окупації Польщею Східної Галичини 1919 р., таборам інтернування на території Польщі та ЗУНР, пацифікаціям початку 1930-х рр., нищенню православних церков на Холмщині наприкінці 1930-х рр., політиці Польщі щодо проголошеної самостійності Карпатської України, проблемі військового та цивільного осадництва на території Волині та Тернопільщини, що прямо чи опосередковано загострювали українсько-польське військово-політичне протистояння у період Другої світової війни. Ян Яцек Бруський (Ягеллонський університет) визнав недемократичною політику офіційної Варшави щодо української національної меншини в культурно-освітній сфері. Андрій Руккас (Київський національний університет ім. Тараса Шевченка) актуалізував значення та уроків військово-політичного союзу Ю. Пілсудського та С. Петлюри 1920 р. Владислав Верстюк (Інститут історії України НАН України) та Ян Яцек

Бруський відзначили продуктивність Українсько-польської комісії для дослідження взаємин 1917–1921 рр. групи польських та українських істориків щодо археографічного висвітлення вказаних подій, зокрема передумов та наслідків польсько-українського військово-політичного союзу 1920 р. Натомість Олег Разіграєв (Волинський національний університет ім. Лесі Українки) закликав колег до пошуку нових археографічних матеріалів щодо міжнаціональних взаємин у міжвоєнній Польщі. Учасники секції мали змогу ознайомитися із новою книгою «Społeczność ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej» учасника конгресу Станіслава Стемпня, а також його коментарі, в яких він доводить високу самоорганізованість української спільноти в міжвоєнній Польщі (Stepień, 2022). Її він аргументував створенням мережі українських громадських і приватних структур – наукових, науково-освітніх, фінансово-банківських, кооперативних, фахових та ін., продуктивною діяльністю українських легальних політичних партій, зокрема у Варшавському сеймі. Зацікавила присутніх також книга учасниці конгресу Ірини Матяш (Інститут історії України НАН України, Варшавський університет) «Wspólne miejsca pamięci Ukrainy i Polski. Dyplomacja oficjalna i kulturalna», у якій подано місця пам'яті офіційної і культурної дипломатії обох країн новітньої доби (меморіали Армії УНР, місця дипломатичних структур УНР, поховання її діячів, пропам'ятні місця на честь українських героїв новітньої антиросійської агресії) (Matiasz, 2025).

Під час шостої сесії «Друга світова війна та її наслідки. Факти, інтерпретації, контексти тоталітаризму, підрахунки» обговорено інтерпретаційні течії в історіографії польсько-українського військово-політичного конфлікту, методологію підрахунку його жертв, вплив радянсько-російського і німецького тоталітаризмів на новітню історію Польщі та України. Певний резонанс серед учасників викликали виступи представників Інституту національної пам'яті Польщі, які вкотре стверджували про геноцидний характер військово-політичних дій Проводу ОУН і відділів УПА на Волині, зокрема щодо польського населення влітку 1943 р. Більшість науковців підтримало думку Г. Мотики, що військову операцію «Вісла» 1947 р. необхідно трактувати комуністичною етнічною чисткою тогочасної польської влади супроти 140 тис. депортованих українців з пограниччя на північно-західні землі Польщі (Motyka, 2023). Вказана теза заперечує експертизу Інституту національної пам'яті Польщі (2023), що вказана операція не мала репресивного характеру і проходила як «превентивний» захід (Литвин, 2024, с. 312–317).

Нагадаємо, що за декілька місяців до конгресу чималий науковий і суспільний резонанс в обох країнах спричинила «Заява представників історичної спільноти України щодо намірів деяких політичних сил Польщі на законодавчому рівні засудити діяльність УПА та ОУН(б), прирівнявши її до тоталітарних режимів нацизму та комунізму» від 1 жовтня 2025 р., яка була відкрита для підписання істориками, що поділяють вказані ідеї думки й виступають за збереження конструктивних відносин із Польщею, стратегічним партнером України (Відкрита заява представників історичної спільноти України, 2025). Її підписанти: Сергій Адамович, Олександр Алфьоров, Володимир Бірчак, Геннадій Боряк, Володимир В'ятрович, Ігор Гирич, Ярослав Грицак, Богдан Гудь, Василь Гулай, Леонід Зашкільняк, Оксана Калішук, Сергій Квіт, Вахтанг Кіпіані, Станіслав Кульчицький, Микола Кучерепа, Мико-

ла Литвин, Іван Патриляк, Роман Подкур, Микола Посівнич, Ігор Соляр, Наталя Старченко та ін., які із занепокоєнням сприйняли ініціативу окремих польських політиків і урядовців щодо внесення змін до законодавчих актів Польщі з метою засудження УПА та ОУН (Бандери). Українські науковці ствердили: вказані нововведення в односторонньому порядку визначають українців винними за всі події Волинської трагедії 1943 р., наголосивши на необхідності деполітизації спільної історичної спадщини, насамперед трагедій, які спричинили масові жертви. Історики закликали до творення об'єктивного дослідження всіх обставин не лише вчинення злочинів, а й етнополітичних причин, які призвели до тогочасного протистояння. Висловлено потребу також у нових експертизах щодо впливу спецпідрозділів окупаційних режимів СРСР та нацистської Німеччини на українсько-польське міжетнічне протистояння. Українські вчені вважають сумнівними спроби польських колег прирівняти антиімперську, національно-визвольну за своєю суттю діяльність УПА та ОУН(Б) до геноцидальних практик неоімперських тоталітарних режимів нацистів і комуністів. Українські вчені зініціювали відновити формат фахових дискусій, що, на їхню думку, в умовах новітньої російської агресії проти України посилить співпрацю обох народів. Стверджено, що можливе прийняття Варшавою згаданого проєкту викличе негативну суспільну реакцію в Україні. Відповідно до наявної практики українська влада також буде змушена вживати дзеркальних заходів та приймати на законодавчому рівні відповідні акти щодо оцінки дій окремих підрозділів Армії Ураїової та Батальйонів хлопських, які, як відомо, вчиняли злочинні дії проти мирного українського населення в період Другої світової війни і в перші повоєнні роки (Відкрита заява представників історичної спільноти України, 2025). Водночас, підкреслено у заяві, можлива ескалація такого протистояння, в тому числі на законодавчому рівні, відповідатиме насамперед інтересам Москви, яка прагне розсварити сусідів і послабити воюючу Україну. Підписанти закликали зарубіжних колег – істориків, політиків, громадських активістів продемонструвати виваженість в оцінці протистоянь трагічної минувшини.

Прикметно, що ідеї та наміри вказаної заяви підтримала група польських істориків та громадських діячів у «Відкритому листі до партнерів-істориків, яким небайдужі польсько-українські відносини» (Ігор Канколевський, Міхал Копчинський, Томаш Стрієк, Мацей Яновський, Даріуш Стола, Анджей Фрішке, Базіль Керський та ін.). Польські автори схвалили прагнення української сторони щодо відновлення ексгумацій жертв кривавих подій на Волині та в Галичині під час Другої світової війни, закликали до спільних зустрічей і роботи істориків у рамках польсько-українського Форуму істориків. Водночас відзначили, що ці кроки є надзвичайно важливими і правильними й вимагають додаткових зусиль: «Необхідні також освітні заходи та звернення уваги не тільки на те, що нас розділяло в минулому, але й на спільну багату історію та спадщину того, що нас об'єднувало і об'єднує донині» (List otwarty do Przyjaciół Historyków., 2025). У відповідь Український інститут національної пам'яті 19 листопада 2025 р. висловив подяку польським історикам, політологам, публіцистам за уникнення політизації болючих питань історії, які можуть посилити напруженість і сприяти російській дезінформації. Водночас наголошено: вказана проблематика потребує фахового діалогу

щодо пошуку правди, а не поспішних законодавчих рішень, здатних поглибити напруження між сусідами (Подяка Українського інституту національної пам'яті..., 2025). Принагідно зауважимо, що саме у листопаді 2025 р. Український інститут національної пам'яті та Центр діалогу ім. Ю. Мєрошевського створили оргкомітет щодо організації першого Польсько-українського конгресу істориків.

Українські учасники конгресу Богдан Гудь (Львівський національний університет ім. І. Франка) і Володимир В'ятрович (Верховна Рада України, випускник аспірантури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) вважали, що українсько-польське військово-політичне протистояння напередодні та у роки Другої світової війни треба розглядати у ширших географічних та історичних контекстах – не лише на Волині влітку 1943 р., але й Холмщині та Галичині у 1942–1947 роках. Доповідачі ствердили, що акторами тієї війни/конфлікту було польське та українське підпілля, які мали конкретну державну мету – опанувати території, які кожен вважав своїми. Однак їм тоді не вдалося порозумітися і домовитися скоординувати мілітарні сили для боротьби проти сталінського режиму. В. В'ятрович вважає, що поразку українців/ЗУНР у війні 1918–1919 рр. проти Польщі та збройну агресію СРСР 1939 р. на західні землі України Кремль намагався використати для нагнітання антипольської пропаганди щодо «буржуазно-поміщицької» Польщі, яка не виконала своїх міжнародних зобов'язань щодо надання місцевим українцям національно-культурної автономії. При цьому доповідач відзначив результати нового історико-археографічного проекту Українського католицького університету, у ході якого зроблено спробу об'єктивно підрахувати кількість жертв міжнаціонального протистояння на західних землях України у добу Другої світової війни. Натомість Б. Гудь акцентував увагу на соціально-економічних проблемах, селянській війні за землю, впливу російської імперської влади, чорносотенних середовищ на радикалізацію селянських мас на Волині. Гжегож Мотика (Військово-історичне бюро у Варшаві) і Маріуш Заянчковський (Інститут політичних досліджень ПАН) закликали присутніх колег об'єктивніше досліджувати документи українського і польського підпілля під час військово-політичного протистояння Другої світової війни. Андрій Когут (Галузевий державний архів Служби безпеки України) ствердив необхідність критичнішого відбору документів влади та підпілля, їх фільтрації, чіткішого (але не однобокого) трактування характеру певних мілітарних структур (наприклад, «української» поліції у роки нацистської окупації) чи явищ (наприклад, сталінських депортацій українців і поляків у 1939–1951 рр.).

Принагідно зауважимо, що емоційні виступи польських і українських істориків не завжди нагадували ухвали XI Міжнародного семінару «Україна – Польща: важкі питання» (Варшава, 2005), серед учасників якого були доповідачі й дискутанти вказаного конгресу Гжегож Грицюк, Гжегож Мотика, Микола Кучерепа: «На рубежі 1942/1943 р. керівництво ОУН-Б прийняло рішення про усунення польського населення зі спірних земель. На думку польських істориків, на Волині наміром ОУН-Б була ліквідація всіх поляків, а у Східній Галичині їх вигнання під загрозою смерті (хоча під час багатьох акцій гинуло все населення такого населеного пункту). Антипольська акція ОУН-Б і УПА призвела до масових жертв серед польського цивільного населення. На думку українських істориків, ОУН-Б і УПА

мали намір усунути польське населення за Буг і Сян з метою не допустити до створення т.зв. «третього фронту» і забезпечити собі таким чином бази у боротьбі із совєцькою владою. Погоджуються, що антипольська акція ОУН-Б і УПА призвела до масових жертв серед польського цивільного населення, але нагадують також про акції проти українців з боку польського підпілля... На кінцевому етапі війни керівництво ОУН і УПА відмовилося від продовження антипольської акції і зробило спроби втихомирення відносин між польським і українським підпіллям, але тягар попередніх конфліктів і жертв, а також територіальна суперечка стали непереборною перешкодою для досягнення порозуміння» (Галагіда, 2006, с. 356–357).

Сьому сесію «Нормативний підхід в історіографії – пастка чи шанс?» модерував польський грушевськознавець Лукаш Адамський (Центр діалогу ім. Ю. Мєрошевського). Оксана Каліщук (Волинський національний університет ім. Лесі Українки) здійснила корпоративний аналіз військово-політичних подій Другої світової війни, зокрема показала перебіг та наслідки українсько-польського, польсько-литовського і сербсько-хорватського конфліктів, що нерідко посилювався внаслідок іноземного втручання – СРСР чи нацистської Німеччини. Вказаний висновок здійснено згідно з аналізом поведінки підрозділів Вермахту, гестапо, спецвідділів НКВС СРСР і радянської партизанки. Авторка навела численні факти з документів польського підпілля та українських матеріалів про те, що чинниками ескалації міжнаціональних відносин був ідеологічний вплив фашизму і комунізму, а більшість німецьких і московських пропагандивних матеріалів нагадували гібридну війну. Матеріали дослідження волинської історикіні викладено в її новій монографії «Аромат пам'яті й історії з присмаком гіркоти. Компаративний аналіз подій Другої світової війни», яку видав Український інститут національної пам'яті й поширив серед учасників і гостей конгресу (Каліщук, 2026). Жвавою була дискусія за участю наших колег Богдана Гудя і Володимира В'ятровича, в якій актуалізовано інтерпретаційні течії історіографії польсько-українського конфлікту середини ХХ століття. Любомир Хахула (Національний університет «Львівська політехніка», Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) взяв участь у дискусії, яка присвячувалася сучасним історичним політикам у Польщі та Україні, політизації історичних досліджень та історизації політики.

Восьму сесію «Від ПНР і УРСР до Третьої Речі Посполитої та незалежної України» модерував Ігор Цепенда (Карпатський національний університет імені Василя Стефаника). На ній актуалізовано дослідницькі прогалини у вивченні контактів поляків та українців у період ПНР і радянської України, співпрацю польської та української еміграції, проаналізовано польсько-український історичний діалог після 1991 р. (семінари «Україна–Польща: важкі питання», Українсько-польські зустрічі в Яремчі та ін.). В обговоренні вказаних проблем взяли участь Павел Коваль (Інститут політичних досліджень ПАН), Славомір Новіновський (Лодзький університет), Пшемислав Журавський вель Граєвський (Лодзький університет), Олександр Аврамчук (Варшавський університет, випускник Національного університету «Києво-Могилянська академія»). Зокрема, І. Цепенда звернув увагу на те, що право може бути як шансом, так і пасткою для історика новітньої доби: шансом, коли воно допомагає назвати відповідальність і захистити пам'ять жертв,

а пасткою – коли складний історичний досвід механічно вписується в готові правові формули. Оксана Калішук зауважила, що мова опису історичного насильства, зокрема в період Другої світової війни, впливає не лише на академічну дискусію, але й на суспільну пам'ять і відносини між народами. Славомір Демський підкреслив, що міжнародне право залишається важливим мовним інструментом комунікації між державами, воно також захищає від логіки сили й імперіалістичного насильства. Томаш Береза відзначив відповідальність історика, що встановлює факти, обставини, ідентичності жертв і винуватців трагедії. О. Аврамчук слушно зауважив, що, вивчаючи польсько-українські відносини після 1945 р., українські та польські науковці здебільшого зосереджуються на історії політичних програм та діалозі еліт, при цьому забуваючи про звичайне повсякдення. Павел Коваль відзначив важливу роль еміграційних, інтелектуальних і церковних середовищ, зокрема Кароля Войтили та редакції паризької «Культури», у формуванні нового підходу до повоєнних відносин Польщі із сусідами на Сході. Микола Кучерепа підкреслив, що діалог про важкі політичні досвіди минулого століття став можливим лише тоді, коли науковці обох країн почали спільно опрацьовувати джерела і поступово відновлювати взаємодовіру. В. В'ятрович слушно зауважив, що досвід України після розпаду СРСР відрізнявся від досвіду посткомуністичної Польщі як у плані пам'яті про комунізм, так і в ширших можливостях відновлення незалежної історіографії. Пшемислав Журавський вель Гравський підкреслив: кордон, встановлений після 1945 р., брутально розділив два народи, а Москва протягом повоєнних десятиліть використовувала взаємні страхи і стереотипи для підтримки політичного контролю над цим регіоном Європи. Анджей Новак наголосив, що новітня російсько-українська війна, в якій беруть участь українці, змінила перспективу сприйняття минулого, а сучасники повинні більше уваги приділяти трагічній історії, яка розгортається на наших очах (Польсько-український конгрес істориків, 2026, 11 травня).

Остання, дев'ята сесія «Академічна історія, шкільні підручники та колективна пам'ять» конгресу, яку модерував Ян Пісулінський (Жешівський університет), була присвячена ролі академічної історії у формуванні колективної пам'яті, проблематиці взаємних образів поляків і українців у навчальній літературі, а також ширшому впливу істориків на суспільство й політику. У дискусії взяли участь О. Алфьоров, Анджей Новак (Ягеллонський університет), Мар'ян Мудрий, Мірослав Шуміло (Інститут національної пам'яті Польщі), Томаш Стриєк (Інститут політичних досліджень ПАН), Ян Пісулінський, О. Сокирко. У центрі обговорення була теза, що реальний вплив академічної історії можливий лише за умови поєднання якісних досліджень з активною присутністю істориків у сфері освіти, медіа та культури пам'яті. При тому ключовим стає врахування нових способів представлення й поширення наукової інформації.

Учасники сесії, серед яких були й молоді педагоги та громадські активісти обох країн, наголосили на необхідності відмови від спрощеного, «чорно-білого» бачення минулого на користь визнання його складності; підкреслили, що діалог щодо підручників має еволюціонувати від спроб узгодження «єдиних версій» до глибшого пояснення причин розбіжностей; акцентували на важливості підготовки

вчителів до викладання складних тем; а також погодилися, що історики повинні активніше долучатися до формування публічного простору й політики пам'яті, водночас зберігаючи академічну автономію. Було відзначено, що проблема підручників не вичерпує питання шкільної історичної освіти: ключову роль у навчанні та вихованні відіграє вчитель, тоді як підручник не є ані єдиним, ані часто навіть основним джерелом інформації для учнів, оскільки функціонує в конкурентному інформаційному середовищі. Зрештою було констатовано, що ефективна історична політика потребує тривалої інституційної співпраці та переходу від конфронтації пам'ятей до їхнього аналітичного осмислення. У цьому контексті пріоритетними напрямками дій у сфері дидактики історії на найближче майбутнє можуть стати: спільне творення знання – реалізація польсько-українських освітніх проєктів і створення навчальних видань з акцентом на поясненні відмінностей, а не конкуренції наративів; робота з емоціями через поєднання фактів з емпатією, зокрема за допомогою усної історії та особистих свідчень; а також оновлення підручників з усвідомленням того, що в навчальному процесі вони є інструментом, а не кінцевою метою. Більшість дискусій виступили проти створення спільного підручника для українців і поляків, натомість М. Мудрий запропонував підготувати методичний посібник для вчителів історії обох країн.

Під час конгресу М. Литвин, Геннадій Боряк (Інститут історії України НАН України; підключився телефоном) обговорили із директором Інституту історії ПАН М. Яновським та професором Г. Мотикою (донедавна директором Інституту політичних досліджень ПАН) проблему відновлення Українсько-польської історичної комісії НАН України і ПАН (діяла у 1993–2010 рр.). Учасники конгресу побували на екскурсії у середньовічному замку, яким неодноразово володіли родини, що мали польсько-українське коріння. До речі, у цьому замку у грудні 1918 – лютому 1919 рр. діяв табір для інтернованих українців зі Львова та Перемишля. Окремі гості також побували у містечку Завихвост, де у 1205 р. на берегах Вісли загинув засновник Галицько-Волинської держави князь Роман Мстиславович.

На підсумковому засіданні Олександр Міщенко (Міністерство закордонних справ України), П. Коваль, а також О. Алфьоров, Л. Адамський подякували учасникам конгресу за змістовні доповіді, конструктивні дискусії. Засідання Конгресу транслювалися наживо на ютуб-каналах Центру діалогу ім. Ю. Мєрошевського та Українського інституту національної пам'яті й активно обговорювалися науковцями та громадськістю обох країн. Організатори задекларували провести через два роки наступний конгрес, а також низку тематичних засідань фахівців. У «Комюніке учасників Польсько-українського конгресу істориків» стверджено позитивний перебіг конгресу, під час якого була присутня готовність до обговорення минулого Польщі та України в дусі діалогу та порозуміння, без уникання складних тем у взаємних відносинах; висловлено переконання, що розвиток добросусідських польсько-українських відносин потребує активізації академічних досліджень спільних аспектів історії Польщі та України, зокрема розширення джерельної бази та систематичного опрацювання наявних прогалин у дослідженнях, а також розвитку спільних дослідницьких проєктів. Визнано, що продуктивним дискусіям про минуле сприятиме узгодження методологічних підходів, оцінювання історії на осно-

ві тих самих етичних норм, а також уникнення термінології, що порушує фахові стандарти професійних істориків. Водночас закликано враховувати у подальших історичних дослідженнях здобутки інших гуманітарних і суспільних наук. Стверджено про підтримку спільних дослідницьких проєктів. При цьому зазначено, що послідовний академічний діалог, який вестиметься на основі такого підходу, дозволить ґрунтовно дослідити питання, пов'язані з найболіснішими сторінками минулого обох народів, які залишаються джерелом сильних суспільних емоцій та використовуються імперською політикою Росії для підживлення недовіри між народами. Учасники конгресу закликали громадськість пам'ятати про спільні сторінки минулого, що позначені співпрацею і солідарністю у багатьох вимірах унікальної політичної культури, спадкоємцями котрої є обидва сусідні народи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Булик, Н. (2020). В австрійському, польському й радянському Львові: просопографічний портрет Маркіяна Ореста Смішка. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 24, 21.

Відкрита заява представників історичної спільноти України (2025). *Український інститут національної пам'яті*. <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/vidkryta-zayava-predstavnykiv-istorychnoyi-spilnoty-ukrayiny-otwarte-oswiadczenie-przedstawicieli-srodowiska-historycznego-ukrainy>.

Галагіда, І. (2006). (ред.). Україна – Польща: важкі питання. *Матеріали XI Міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни»*. Варшава, 26–28 квітня 2005 року. Варшава, 356–357.

Горобець, В. (2024). Спадщина Польсько-Литовської держави в соціокультурних процесах Козацького Гетьманату другої половини XVII–XVIII ст. *Człowiek twórca historii*. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku, 2, 551–575.

Горобець, В., Дроздовський, Р. (2024). XXI Загальний з'їзд польських істориків. *Український історичний журнал*, 6 (579), 286–290. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.06.286>

Дневник Люблинского сейма 1569 года. Соединение Великого княжества Литовского с Королевством Польским. (1896). Санкт-Петербург.

Зазуляк, Ю. (2025). У пошуках тяглості українського ранньомодерного минулого. Про сучасні українські академічні та публічні історії Речі Посполитої. *Ukrainian Historical Review / Український історичний огляд*, 4, 15–54.

Литвин, М. (2011). Питання українсько-польських відносин у науковій спадщині та громадській діяльності Ярослава Ісаєвича. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 3–4, 5–12.

Литвин, М. (2024). Депортації/«евакуації» західних українців: гуманітарна акція чи етнічна чистка комуністичних режимів? *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 17, 312–317.

Каліщук, О. (2026). *Аромат пам'яті й історії з присмаком гіркоти. Компаративний аналіз подій Другої світової війни*. Київ; Луцьк.

Подяка Українського інституту національної пам'яті польським історикам за позицію. (2025). *Український інститут національної пам'яті*. <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/podyaka-ukrayinskogo-instytutu-nacionalnoyi-pamyati-polskym-istorykam-za-pozyciyu-podziekowanie-ukrainskiego-instytutu-pamieci-narodowej-dla-polskich-historykow-za-stanowisko>

Польсько-український конгрес істориків: на шляху завершення триденного діалогу. (2026, 11 травня). *Український інститут національної пам'яті*. <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/polsko-ukrayinskyu-kongres-istorykiv-na-shlyahu-zavershennya-trydenного-dialogu>

Старченко, Н. (2021). *Українські світи Речі Посполитої. Історії про історію*. Київ: Лаурус.

Старченко, Н. (2025). Складні шляхи ранньомодерного українського націєтворення, або Кілька зауваг до звичної схеми історії України. *Український історичний журнал*, 3, 191–218.

Чебан, М. (2017). Українські вчені на міжнародних наукових форумах (1919–1939): організація, участь, тематика. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 10, 72–89.

Horobets, V. (2025). Hetmanat (państwo kozackie) jako system polityczny. Wpływ kultury politycznej Rzeczypospolitej. *Monarchia i republika w filozofii i praktyce społecznej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Perspektywy białoruskie, ukraińskie i litewskie!*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 177–234.

List otwarty do Przyjaciół Historyków, którym leży na sercu dobro stosunków polsko-ukraińskich. (2025). *Petycjeonline.com*. https://www.petycjeonline.com/list_otwarty_do_przyjacio_historykow_ktorem_ley_na_sercu_dobro_stosunkow_polsko-ukrainskich

Matiasz, I. (2025). Wspólne miejsca pamięci Ukrainy i Polski. *Dyplomacja oficjalna i kulturalna*. Warszawa: Studium Europy Wschodniej UW.

Motyka, G. (2023). Akcja «Wisła» 47. Komunistyczna czystka etniczna.

Sokirko, O. (2018). «Rzeczpospolita szlachecka i rzeczpospolita kozacka: wojskowo-polityczne paralele od połowy XVII do końca XVIII stulecia». *Polsko-Ukraińska Współpraca Wojskowa na Przestrzeni Dziejów*. Oświęcim: Napoleon V, 65–84.

Starченко, N. (2024). Українські свіяти Rzeczypospolitej. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.

Стєпєн, S. (2022). Społeczność ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej. Przemysł.

REFERENCES

Bulyk, N. (2020). V avstriiskomu, polskomu y radianskomu Lvovi: prosopohrafichnyi portret Markiiiana Oresta Smishka. *Materialy i doslidzhennia z arkhеolohii Prykarpattia i Volyni*, 24, 21 (in Ukrainian)

Vidkryta zaiava predstavnykiv istorychnoi spilnoty Ukrainy (2025). *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty*. <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/vidkryta-zayava-predstavnykiv-istorychnoyi-spilnoty-ukrainy-otwarte-osvidachenie-predstavicieli-srodoviska-historycznego-ukrainy> (in Ukrainian)

Halagida, I. (2006). (red.). Ukraina – Polshcha: vazhki pyttannia. *Materialy XI Mizhnarodnoho seminaru istorykiv “Ukrainsko-polski vidnosyny pid chas Druhoi svitovoi viiny” Varshava, 26–28 kvitnia 2005 roku*. Varshava, 356–357 (in Ukrainian)

Horobets, V. (2024). Spadshchyna Polsko-Lytovskoi derzhavy v sotsiokulturnykh protsesakh Kozatskoho Hetmanatu druhoi polovyny XVII–XVIII st. *Człowiek twórca historii*. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku, 2, 551–575 (in Ukrainian)

Horobets, V., Drozdovskiy, R. (2024). XXI Zahalnyi zizd polskykh istorykiv. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6 (579), 286–290. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.06.286> (in Ukrainian)

Dnevnyk Liublynskoho seima 1569 hoda. Soedynenye Velykoho kniazhestva Lytovskoho s Korolevstvom Polskym. (1896). Sankt-Peterburh (in Russian)

Zazuliak, Yu. (2025). U poshukakh tiahlosti ukrainskoho rannomodernoho mynuloho. Pro suchasni ukrainski akademichni ta publichni istorii Rechi Pospolytoi. *Ukrainian Historical Review / Ukrainskyi istorychnyi ohliad*, 4, 15–54 (in Ukrainian).

Lytvyn, M. (2011). Pyttannia ukrainsko-polskykh vidnosyn u naukovi spadshchyni ta hromadskii diialnosti Yaroslava Isaievycha. *Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*, 3–4, 5–12 (in Ukrainian)

Lytvyn, M. (2024). Deportatsii/“evakuatsii” zakhidnykh ukrainsiv: humanitarna aktsiia chy etnichna chystka komunistychnykh rezhymiv? *Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*, 17, 312–317 (in Ukrainian)

Kalishchuk, O. (2026). *Aromat pamiaty y istorii z prysmakom hirkoty. Komparatyvnyi analiz podii Druhoi svitovoi viiny*. Kyiv; Lutsk (in Ukrainian)

Podiaka Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiaty polskym istorykam za pozytsiiu. (2025). *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty*. <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/podyaka-ukrayinskogo-instytutu-nacionalnoyi-pamyati-polskym-istorykam-za-pozyciyu-podziekowanie-ukrainskiego-instytutu-pamieci-narodowej-dla-polskich-historykow-za-stanowisko> (in Ukrainian)

Polsko-ukrainskyi konhres istorykiv: na shliakhu zavershennia trydennoho dialogu. (2026, 11 travnia). *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty*. <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/polsko-ukrayinskyi-kongres-istorykiv-na-shlyahu-zavershennya-trydennoho-dialogu> (in Ukrainian)

Starchenko, N. (2021). *Ukrainski svity Rechi Pospolytoi. Istorii pro istoriiu*. Kyiv: Laurus (in Ukrainian)

Starchenko, N. (2025). Skladni shliakhy rannomodernoho ukrainskoho natsiietvorennia, abo Kilka zauvah do zvychnoi skhemy istorii Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 191–218 (in Ukrainian)

Cheban, M. (2017). Ukrainski vcheni na mizhnarodnykh naukovykh forumakh (1919–1939): orhanizatsiia, uchast, tematyka. *Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*, 10, 72–89 (in Ukrainian)

Horobets, V. (2025). Hetmanat (państwo kozackie) jako system polityczny. Wpływ kultury politycznej Rzeczypospolitej. *Monarchia i republika w filozofii i praktyce społecznej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Perspektywy białoruskie, ukraińskie i litewskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 177–234 (in Polish)

List otwarty do Przyjaciół Historyków, którym leży na sercu dobro stosunków polsko-ukraińskich. (2025). *Petycjeonline.com*. https://www.petycjeonline.com/list_otwarty_do_przyjacio_historykow_ktorem_ley_na_sercu_dobro_stosunkow_polsko-ukrainskich (in Polish)

Matiasz, I. (2025). Wspólne miejsca pamięci Ukrainy i Polski. *Dyplomacja oficjalna i kulturalna*. Warszawa: Studium Europy Wschodniej UW (in Polish).

Motyka, G. (2023). Akcja “Wisła” 47. Komunistyczna czystka etniczna (in Polish)

Sokirko, O. (2018). “Rzeczpospolita szlachecka i rzeczpospolita kozacka: wojskowo-polityczne paralele od połowy XVII do końca XVIII stulecia”. *Polsko-Ukraińska Współpraca Wojskowa na Przestrzeni Dziejów*. Oświęcim: Napoleon V, 65–84. (in Polish)

Starczenko, N. (2024). *Ukraińskie światy Rzeczypospolitej*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury. (in Polish)

Stępień, S. (2022). Społeczność ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej. *Przemysł* (in Polish)

Viktor HOROBETS

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,

Head of the Sector of Social History,

Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3755-4181>

e-mail: victor_gor@ukr.net

Mykola LYTVYN

Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor,

Head of the Department “Center for Ukrainian-Polish Relations Research”

Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1010-2329>

e-mail: lytvynmr@gmail.com

HOW CAN HISTORY BE DEPOLITISED? THE EXPERIENCE OF THE FIRST POLISH-UKRAINIAN CONGRESS OF HISTORIANS

The article analyses the problems of modern historiography of Ukrainian-Polish international and inter-ethnic relations, drawing in particular on the proceedings of the

first Polish-Ukrainian Congress of Historians, which took place in Baranów Sandomierski (Republic of Poland) on 6–8 May 2026. The proceedings of the congress demonstrated a willingness to discuss the past of Poland and Ukraine in a spirit of dialogue and mutual understanding, without shying away from complex issues in bilateral relations; the conviction was expressed that the development of good-neighbourly Polish-Ukrainian relations requires the intensification of academic research into the shared aspects of the history of Poland and Ukraine, in particular the expansion of the source base and the systematic addressing of existing gaps in research, as well as the development of joint research projects. Methodology. Productive discussions about the past will be facilitated by harmonising methodological approaches, evaluating history on the basis of the same ethical standards, and avoiding terminology that contravenes the professional standards of historians. It is also important to take into account the achievements of other social sciences and humanities in future historical research. Prospects for further research: to thoroughly analyse issues related to the most painful chapters of both nations' past, which remain a source of strong public emotions and are exploited by Russia's imperial policy to fuel mistrust between the nations. It is important to bear in mind the shared chapters of the past, characterised by cooperation and solidarity across many dimensions of a unique political culture, of which both neighbouring nations are the heirs. It is important to continue and launch joint historiographical and archaeographical projects.

Keywords: Ukraine, Poland, Russia, history, historiography, archaeography, terminology, cultural memory, public history, historical policy.

Дата першого надходження статті до видання: 27.06.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.09.2026

Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0